

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Oxunova Mubina Erkinjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti O‘zbek tili va
adabiyoti yo‘nalishi 1- bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Shaxnoza Muxtarova

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilining shakllanish bosqichlari tarixiy ketma-ketlikda tahlil qilingan. Qadimgi turkiy adabiy til davridan boshlab, chig‘atoy adabiy tili, mahalliy adabiy til variantlari va jadidlar davri orqali hozirgi adabiy til shakllanishigacha bo‘lgan jarayon yoritilgan. Har bir bosqichda tilga ta’sir etgan asosiy lingvistik, madaniy va ijtimoiy omillar ilmiy adabiyotlar asosida ko‘rib chiqilgan. Maqola hozirgi o‘zbek adabiy tilining me‘yorlashuvi va zamonaviy holati haqida ham umumiy xulosa beradi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek adabiy tili, til tarixi, chig‘atoy tili, jadid adabiyoti, adabiy til bosqichlari, til me‘yorlari, yozma til, hozirgi o‘zbek tili.

Abstract. This article analyzes the stages of the formation of the modern Uzbek literary language in historical sequence. The process from the period of the ancient Turkic literary language, through the Chigatay literary language, local literary language variants and the Jadid period to the formation of the modern literary language is covered. The main linguistic, cultural and social factors that influenced the language at each stage are considered on the basis of scientific literature. The article also provides a general conclusion about the standardization and modern state of the modern Uzbek literary language.

Keywords: Uzbek literary language, language history, Chigatay language, Jadid literature, stages of literary language, language norms, written language, modern Uzbek language.

KIRISH

O‘zbek adabiy tili ming yillik tarixga ega bo‘lib, u turkiy tillar oilasining qadimiy bir tarmog‘i sifatida shakllanib kelgan. Bugungi kunda “hozirgi o‘zbek adabiy tili” deganda XX asr boshlaridan boshlab shakllanib, zamonaviy yozma va og‘zaki nutqda faol qo‘llanilayotgan tilda ifodalangan adabiy me‘yorlar tushuniladi. Ushbu adabiy tilning shakllanishi bir necha tarixiy bosqichlardan iborat bo‘lib, har bir davrda til taraqqiyotiga muhim hissa qo‘shgan yozma meros mavjud.

1. Qadimgi turkiy adabiy til bosqichi (X–XIV asrlar)

Bu bosqich o‘zbek adabiy tilining ilk manbai sifatida qaraladi. Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnaki, Ahmad Yassaviy kabi allomalar tomonidan yaratilgan asarlar umumturkiy adabiy tilga asoslangan bo‘lib, unda fonetik, leksik va grammatik jihatdan hozirgi o‘zbek tiliga xos ayrim unsurlar mavjud edi. Bu adabiy til butun turkiy xalqlar, xususan, Movarounnahr hududidagi xalq orasida keng tarqalgan (Abdug‘aniyev A., 2006).

2. Eski o‘zbek (chig‘atoy) adabiy tili davri (XIV–XVI asrlar)

Bu davr o‘zbek adabiy tilining rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, Alisher Navoiy ijodi orqali bu til yuksak badiiy imkoniyatlarga ega bo‘lgan adabiy vositaga aylangan. Chig‘atoy tili yozma adabiyot tili sifatida mustahkamlanib, fonetik, morfologik va uslubiy jihatdan barqarorlashdi. Tilning uslubiy imkoniyatlari kengaydi, leksik boyligi ortdi (Mamadaliyev A., 1990).

3. Chig‘atoy tilining yemirilish va mahalliy adabiy tillar davri (XVII–XIX asrlar)

Bu davrda chig‘atoy tilining barqarorligi zaiflashdi, mahalliy shevalar asosida adabiy tilning hududiy variantlari paydo bo‘ldi. Qo‘qon, Buxoro va Xiva xonliklarida yozilgan adabiy asarlarda mahalliy shevalarning ta’siri sezila boshladi. Bu holat til me’yorlarining bir xilligiga putur yetkazgan bo‘lsa-da, xalq tiliga yaqinlashish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi (Nurmonov A., 1999).

4. Yangi o‘zbek adabiy tilining shakllanishi (XX asr boshi)

XX asr boshlarida jadidchilik harakati, yangi matbuot va ommaviy savodxonlik tufayli adabiy til xalq ommasiga yaqinlashdi. Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy kabi ziyolilar adabiy tilni xalq tiliga yaqinlashtirish, uni milliy ruh bilan boyitish tarafdori edilar. Ularning asarlarida sodda, obrazli, xalqchil til vositalarining keng qo‘llanilishi yangi adabiy til me’yorlarini belgilab berdi (Xudoyberganova D., 2004).

5. Hozirgi o‘zbek adabiy tili davri (XX asr o‘rtalaridan hozirgacha)

1956-yilda o‘zbek tili davlat tili sifatida tan olinishi bilan uning rasmiy adabiy me’yorlari shakllana boshladi. Fonetik, morfologik, sintaktik va uslubiy jihatdan yagona adabiy til rivoj topdi. Bugungi kunda hozirgi o‘zbek adabiy tili – rasmiy hujjatlar, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari, adabiyot va ta’lim tilidir. Internet va zamonaviy media vositalari tilga yangi leksik birliklar, iboralar va nutq uslublarini olib kirmoqda.

XULOSA

Hozirgi o‘zbek adabiy tili uzoq va murakkab tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Uning shakllanishida qadimgi turkiy adabiy til, chig‘atoy tili, mahalliy adabiy til variantlari hamda XX asr boshlaridagi jadidchilik harakati muhim rol o‘ynagan. Har bir bosqich o‘zbek tilining fonetik, leksik va grammatik tuzilmasini boyitib, bugungi adabiy tilning me’yorlashgan, funksional va ijtimoiy jihatdan keng qamrovli tizim sifatida shakllanishiga

asos bo‘lgan. Hozirgi adabiy til rasmiy muomala, ta’lim, ommaviy axborot vositalari va badiiy adabiyot sohalarida faol qo‘llanilib, zamonaviy texnologiyalar ta’sirida ham dinamik rivojlanishda davom etmoqda. Shu bois, uning shakllanish bosqichlarini chuqur o‘rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdug‘aniyev A. O‘zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Mamadaliyev A. O‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
3. Nurmonov A. O‘zbek adabiy tili taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 1999.
4. Xudoyberganova D. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
5. Sirojiddinov S., Shukurov N. O‘zbek tilining tarixi. – Toshkent: Fan, 2013.
6. Jo‘raev N. O‘zbek adabiy tili me’yorlari va ularning shakllanishi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
7. Rasulov M. Til va jamiyat: adabiy til taraqqiyotining ijtimoiy omillari. – Toshkent: Fan, 2011.